

โอกาส มั่นคงและยุทธนา เกียรติดำเนินงาน. ภาพสีนู้้เทิดพระเกียรติแม่ของแผ่นดิน
จัดมหารกรรมวิจิตรแพรววารชินีแห่งใหม่. เติลนิวิล ๒๙ ตุลาคม ๒๕๕๕: ๒๖.

ฝ้าย้อมคราม : การทำวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้า ในกระแสโลกาภิวัตน์*

दनัย ขาทิพอด^๑

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาฝ้าย้อมครามในฐานะที่เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมของ
จังหวัดสกลนคร โดยใช้ภาพแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท เพื่อชี้ให้เห็นกระบวนการรื้อฟื้น
และการกลับมาของฝ้าย้อมครามในปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า ฝ้าย้อมครามเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพชนในอดีต
เป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นมาคู่กับการทอผ้าและวัฒนธรรมของผ้า การทอผ้าและการ
ย้อมผ้าจึงเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งของผู้หญิง ฝ้าย้อมคราม
ในอดีตถูกผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิต หากแต่ในปัจจุบัน
เมื่อมีการรื้อฟื้นฝ้าย้อมคราม ทำให้ฝ้าย้อมครามกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่สำคัญ
ของจังหวัดสกลนคร ภูมิปัญญาของฝ้าย้อมครามถูกถ่ายทอดผ่านเรื่องราวและ
เรื่องเล่าต่างๆ กว่าจะกลายมาเป็นผืนฝ้าย้อมคราม จนทำให้ถูกกำหนดเป็นยุทธศาสตร์
สำคัญของจังหวัดสกลนคร พร้อมทั้งมีการขับเคลื่อนเพื่อให้ฝ้าย้อมครามเป็นที่
ยอมรับอย่างแพร่หลายในบริบทของโลกาภิวัตน์

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "ผู้ไทศึกษา : ย้อนรอยประวัติศาสตร์
และวัฒนธรรมผู้ไท, ตามรอยผู้ไทไปศึกษาฝ้าย้อมคราม" ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก วช.
และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ปี พ.ศ. ๒๕๕๕

^๑ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสกลนคร

Indigo Dye Fabric: Commodization of Culture in the Tide of Globalization³

Danaya Chathiphot⁴

Abstract

The purpose of this research was to study Indigo dyed fabric as cultural products of the Sakon Nakhon province which represent the Phu Tai ethnic group and to describe the process and revival of Indigo dyed fabric at the present time.

The research found that Indigo dye fabric is intellectual heritage from their ancestors. The local wisdom of Indigo dye fabric developed along with the weaving of the fabric and their fabric culture. Becoming an expert in weaving and dyeing has been a socialization factor for Phu Tai women. In the past the Indigo dyed fabric was manufactured to meet the lifestyle of the family and other traditions without sign value thought.

At the present, Indigo dye fabric has become an important cultural product of Sakon Nakhon province. Although in the past the production of Indigo dye fabric product was used only for personal use, it is now one of the sources of income for the local community.

---

³ This article is part of a research project titled "Phu Tai Study: Revisiting the Social and Culture of Phu Tai". This research was supported by National Research Council of Thailand and Research and Development Institution of Sakon Nakhon Rajabhat University in 2012.

⁴ Lecturer, Department of Thai, Faculty of Humanities and Social Sciences, Sakon Nakhon Rajabhat University.

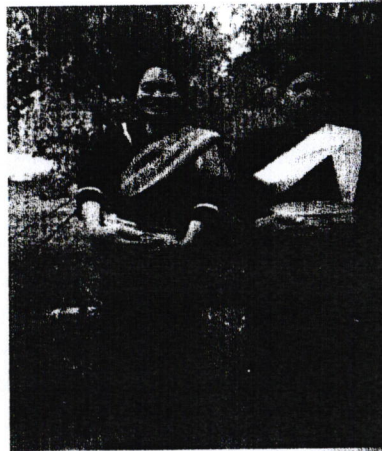
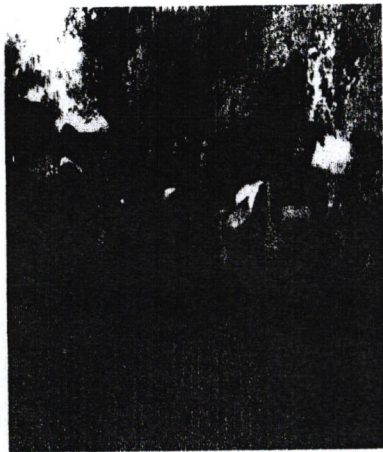
Since Indigo dye fabric has become one of the sources of income of Sakon Nakhon province, in particular, and the economy of the country, in general, there should be encouragement and promotion of the products in other provinces and countries at regional and global levels.

บุญพลเวสหรือบุญเทศน์มหาชาติ

เป็นบุญประเพณีสำคัญของชาวผู้ไทในหลายๆ แห่ง เมื่อถึงเดือนสี่ ชาวบ้านจะกำหนดวันทำบุญ นิมนต์พระสงฆ์วัดต่างๆ มาเทศน์ตามวันที่กำหนด ทำหนังสือหรือสลากนิมนต์ รวมถึงเชิญชาวบ้านมาร่วมทำบุญต่อมาทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านก็จะร่วมกันทำความสะอาดวัด ทำพวงมาลัยทั้งรูปนก ปลาและสัตว์อื่นๆ กำหนดบริเวณวัดให้เหมือนกับป่าหิมพานต์ ทำเครื่องบูชาคาถาพัน ทำทุง (ธง) ประดับบนศาลา ตั้งหออุทิศ เมื่อถึงวันรวมจะตั้งธงขึ้นทั้ง ๘ ทิศเพื่อบูชาพระอรหันต์และเทวดาทั้ง ๘ ทิศ ขึงผ้าพระเวส ตั้งเครื่องบูชาคาถาพัน ตั้งธรรมาสน์ เชิญพระอุทิศมาสถิตที่หอตั้งหม้อน้ำมนต์ ทำสระโบกขรณี บวชนาค ฟังเทศน์มาลัยหมั้นมาลัยแสน และแห่พระเวสเข้าเมือง

ด้วยเหตุที่บุญพลเวสเป็น “บุญใหญ่” หรือ “บุญประจำปี” การทำบุญพลเวสจึงใช้เวลามาก จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้คนจำนวนมากมาร่วมกันและช่วยเหลือกัน ทำบุญประเพณีนี้ให้สำเร็จ จึงอาจกล่าวได้ว่า บุญพลเวสยังคงมีบทบาทหน้าที่ในการสร้างความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชน เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนจะต้องร่วมไม่ร่วมมือจึงจะสำเร็จ

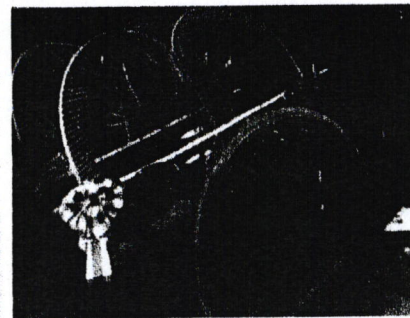
ภาพที่ ๘ หญิงผู้ไทในชุดผ้าครามเตรียมหว่านดอกไม้ในงานบุญพลเวส

ผ้าข้อมครามมีความเกี่ยวข้องกับบุญพลเวส นับตั้งแต่การใช้ผ้าฝ้ายสีขาวที่ยังไม่ได้ย้อมไปตัดเป็นชิ้นเล็กๆ เพื่อทำดอกไม้ประดับประดาโยงเข้ามาที่วัดและศาลาการเปรียญ ส่วนดอกไม้สีก็จะนำผ้าไปมัดย้อมกับครามรวมถึงไม้ชนิดอื่นๆ ให้ได้สีตามที่ต้องการแล้วนำมาตัดเป็นสามเหลี่ยมเพื่อประดับประดาทั้งเชิงหรือไม้ ส่วนดอกไม้ต่างๆ ที่ทำเป็นเครื่องร้อยเครื่องพัน ก็จะใช้ผ้าฝ้ายที่ผ่านการย้อมครามและสีอื่นๆ ไปทำ รวมถึงทุงผ้าต่างๆ ที่ห้อยไว้ตามศาลาการเปรียญและหอพระอุทิศส่วนมากได้จากผ้าข้อมครามทั้งสิ้น เพราะสมัยก่อนผ้าสีเส้นต่างๆ หาได้ยาก ผ้าข้อมครามและย้อมสีอื่นๆ จึงเป็นทางเลือกสำคัญที่สามารถนำมาทำเครื่องประกอบพิธีกรรมในงานบุญพลเวส

บุญกฐิน

เป็นงานบุญเดือน ๑๑ ในเทศกาลออกพรรษาคำว่า “กฐิน” มีความหมายว่าผ้าที่ถวายให้เป็นกฐินทานภายในกำหนดกาล ๑ เดือน นับตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ผ้าที่จะถวายนั้นจะเป็นผ้าใหม่ หรือผ้าเทียมใหม่ เช่น ผ้าฟอกสะอาด หรือผ้าบังสุกุล ผู้ถวายจะเป็นศฤงคารถวายแต่พระสงฆ์ก็เป็นอันเสร็จพิธี

ผ้าข้อมครามเกี่ยวข้องกับงานบุญกฐินด้านการแห่กองกฐิน โดยเฉพาะใช้ผ้าข้อมครามเข้าไปตกแต่งขบวนแห่ที่ใช้เกวียน เป็นการสร้างกลยุทธ์ที่ดึงดูดให้ผู้ที่มาทอดกฐินเกิดความพึงพอใจที่พบเห็นการแห่ขบวนกฐินไม่เหมือนที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไป ส่วนการแต่งกายเข้าร่วมในบุญกฐินชาวบ้านทั่วไปนิยมสวมใส่ชุดผ้าคราม

ภาพที่ ๘ ชาวผู้ไทในชุดผ้าครามและขบวนแห่ในงานบุญกฐิน

ผ้าย้อมครามกับประเพณีการแต่งงาน

ผ้าย้อมครามได้เข้ามามีบทบาทในพิธีกรรมการแต่งงานของชาวผู้ไทนับตั้งแต่เป็นเครื่องสมมาญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายเนื่องจากในอดีตผ้าเหล่านี้จะต้องเกิดจากฝีมือของผู้หญิง เป็นคนทำขึ้นเอง เพื่อแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่เหมาะสมในการออกเรือน ดังนั้น “ผ้าสมมา” จึงเป็นผ้าที่แสดงออกซึ่งความสามารถของผู้หญิงที่จะแสดงให้กับญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายได้ทราบว่า เป็นผู้ที่เหมาะสมในการออกเรือนและพร้อมที่จะเป็นแม่บ้านต่อไปในอนาคต

ผ้าสมมาของชาวผู้ไท ได้แก่ ผ้าซิ่น ผ้าแพร ผ้านวม ไส้รง ผ้าขาวม้า การทอผ้าเพื่อเป็นของสมมาของชาวผู้ไทมักจะเรียนรู้จากคนที่ เป็นแม่หรือญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงของครอบครัว เริ่มจากการดู การเลียนแบบเพื่อให้เกิดความชำนาญ เมื่อชำนาญแล้วก็จะฝึกทำด้วยตนเอง ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เรื่องการทอผ้านี้มักจะเกิดควบคู่ไปกับการสอนงานบ้านเรื่องอื่นๆ เช่น การทำอาหาร การงานในไร่นา

การสมมาในงานแต่งของชาวผู้ไท ผ้าที่สำคัญที่สุดในสมัยก่อนคือผ้าถุงและผ้าขาวม้า ซึ่งเกิดจากการมัดหมี่ โดยเฉพาะหมี่จะมี ๒ แบบ คือ หมี่ลวด (ไม่มีลวดลายเป็นผ้าพื้นหรือไม้ที่เป็นลวดลายทั้งผืน) และหมี่คัน หรือที่เรียกว่าซิ่นทิว (เป็นลายทางยาวคัน) ผ้ามัดหมี่นี้สัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับการย้อมครามหรือย้อมหม้อม เนื่องจากผ้าเหล่านี้ตอนที่เส้นฝ้ายจะต้องนำไปย้อมให้มีสีต่างๆ โดยเฉพาะสีดำหรือสีน้ำเงินสีที่ได้นั้นมาจากคราม และเมื่อมัดย้อมเสร็จแล้วจึงจะนำไปมัดเป็นลวดลายต่างๆ ตามที่ต้องการ ซึ่งลวดลายในสมัยก่อนมักไม่ซับซ้อน จากการสัมภาษณ์นางเหนือ วัชศิริศักดิ์ (สัมภาษณ์ ๒๕ เมษายน ๒๕๕๕) พบว่าลวดลายต่างๆ ในอดีตมีไม่ค่อยมากนัก ได้แก่ ลายแมงดา ลายแมงมุม ลายนาค ลายคว่า ลายหงาย ลายดอกไม้ ลายขอ เป็นต้น ซึ่งลวดลายเหล่านี้ผู้เฒ่าผู้แก่มักจะสอนกันมา และหัดให้คนที่เริ่มมัดหมี่ทำจากลวดลายง่ายๆ ก่อน เช่น ลายคว่า ลายหงาย หลังจากที่ย่างชำนาญแล้วก็จะสอนลวดลายอื่นๆ ที่ยากขึ้น และลวดลายที่ยากมากคือลายดอกไม้รวมถึงลายนาค

จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าในพิธีกรรมการแต่งงานของชาวผู้ไท ผ้าและการทอผ้าเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมของผู้หญิงและเป็นการขัดเกลา รวมถึง

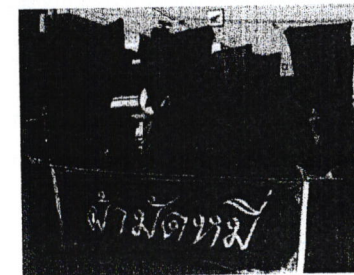
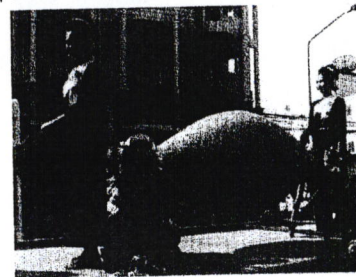
กระบวนการเปลี่ยนผ่านสถานภาพของผู้หญิงอย่างสมบูรณ์ที่สุด เนื่องจากผู้หญิงได้แสดงให้เห็นฝ่ายชายและพ่อแม่ รวมถึงญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายชายรับรู้ว่าตนเองมีความพร้อมและเหมาะสมในการเป็นคนที่จะออกเรือน ผืนผ้าจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้หญิงได้รับการสั่งสอนและได้เรียนรู้เพราะผ้าแต่ละผืนมักจะเหมาะกับกาลเทศะที่ต่างกัน

ผ้าย้อมครามกับฮีตสิบสอง

ประเพณีและพิธีกรรมในรอบปีของชาวผู้ไทที่ยึดถือกันมา คือ ฮีตสิบสอง ที่ถือเป็นธรรมเนียมสำคัญในการดำเนินชีวิต ฮีตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือน เป็นจารีตที่จะให้สมาชิกทุกคนในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญเป็นประจำทุกเดือนของรอบปี ผลที่ได้รับคือ ทุกๆ คนจะได้มีเวลาเข้าวัด ไกล่ชิดกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนสามัคคีกัน ฮีตสิบสองที่เกี่ยวข้องกับผ้าย้อมคราม ได้แก่ บุญข้าวจี บุญพลูเสว บุญกรฐ ซึ่งมียรายละเอียดดังนี้

บุญข้าวจี

เป็นบุญประเพณีในเดือนสาม ชาวบ้านจะนำข้าวจีไปถวายพระที่วัด และมีการประดิษฐ์พิธีกรรมดังกล่าวให้กลายเป็นประเพณีประจำปีของชุมชนหลายแห่งในจังหวัดสกลนคร สถานที่ที่ปฏิบัติและได้รับความนิยมนจนกลายเป็น “บุญใหญ่” คือ อำเภอสว่างแดนดิน แต่ละชุมชน ตำบล หมู่บ้านจะนำขบวนบันข้าวจีเข้ามาร่วมแสดง โดยนำเสนองจุดเด่นของชุมชน ตำบล หมู่บ้านของตนเอง บ้านพันนา ตำบลพันนา เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีความโดดเด่นของผ้าย้อมครามก็นำขบวนผ้าย้อมครามเข้ามาจัดแสดงในบุญประเพณีนี้ด้วย

ภาพที่ ๗ บุญข้าวจี บ้านพันนา ต.พันนา อ.สว่างแดนดินกับผ้าย้อมคราม

ชาวไทยช่างเมื่อหลังจากการอยู่ไฟ ๑๕ วันแล้ว ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงจะมาผูกแขนรับขวัญ บางครั้งก็ดึงเส้นด้ายจากผ้าลายแดงไหมพื้นเก่าๆ มาผูกข้อมือเด็ก เด็กผู้ชายจะผูกข้อมือขวาและเด็กผู้หญิงจะผูกข้อมือซ้าย^{๑๑}

ผ้ามีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการเกิดของชาวผู้ไท นับตั้งแต่ผู้เป็นแม่จะต้องเตรียมทอผ้าไว้สำหรับลูกที่จะคลอดออกมา โดยผ้าที่ใช้ตั้งแต่แรกเกิดประกอบด้วยผ้าอ้อม ผ้าห่ม ผ้าห่มพุก (ที่นอน) เสื้อผ้า ผ้าทำความสะอาดและผ้าสำหรับห่อตัวหลังคลอด ผ้าทำเปลนอน เมื่อเด็กคลอดผู้ทำคลอดก็จะทำความสะอาดตัวเด็กแล้วนำผ้าที่นุ่ม สะอาดที่แม่เตรียมไว้มาห่อตัวเด็ก นอกจากนี้ยังมีการเตรียมผ้าก้านัลสำหรับผู้ทำคลอดเพื่อขอบคุณผู้ที่มาทำคลอดให้ด้วยการมอบผ้าถุง ผ้าห่ม หรือผ้าซิ่นให้ และเตรียมผ้าปูรองกระดังสำหรับเด็กตามความเชื่อที่ว่าเด็กแรกเกิดต้องออกมาถูกแดดในตอนเช้า รุ่งกายจะได้แข็งแรง

ข้อมูลดังกล่าวจึงทำให้เห็นว่าผู้หญิงได้รับการอบรมสั่งสอนและเรียนรู้เรื่องผ้า การทอผ้าจากแม่และญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง ตั้งแต่การเข็นฝ้าย ดัดฝ้าย กรอตัว รวมถึงกระบวนการทอผ้าแบบต่างๆ ซึ่งแตกต่างจากผู้ชายที่จะต้องเรียนทั้งในระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ชีวิตไปพร้อมๆ กัน กระบวนการเรียนรู้เรื่องผ้าทอ เป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมอีกประการหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นการใช้แสดงสภาพทางสังคมของการเปลี่ยนผ่านสภาวะของคน โดยเฉพาะเรื่องของผ้า ผู้หญิงจะถูกอบรมสั่งสอนมาตั้งแต่เด็กผ่านการดู การฝึกและการปฏิบัติจริง โดยมีแม่ ย่า ยาย ป้า น้า ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ดังกล่าว หากผู้หญิงสามารถที่จะเรียนรู้กระบวนการทอผ้าได้แล้ว ก็สามารถที่จะเปลี่ยนผ่านสภาวะจากเด็กมาเป็นสาว พร้อมทั้งจะเข้าสู่พิธีแต่งงานได้ สอดคล้องกับวิบูลย์ ลี้สุวรรณ ที่กล่าวว่าฝีมือในการทอผ้าเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของผู้หญิงที่จะช่วยให้ฝ่ายชายและญาติฝ่ายชายมองเห็นคุณค่าของความเป็นกุลสตรีของผู้หญิง และนอกจากนี้ผ้าและการทอผ้ายังเป็นส่วนสำคัญในพิธีกรรมต่างๆ ของผู้หญิงตั้งแต่เกิดจนตาย^{๑๒}

^{๑๑} เรณู เหมือนจันทร์เชษ, ความเชื่อเรื่องผีของไทยช่าง (นครปฐม: สำนักงานวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชียอาคเนย์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๙.

^{๑๒} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, สารานุกรมผ้า เครื่องถักทอ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๔.

สุริยา สมุทคุปต์และพัฒนา กิตติอาษา กล่าวว่า ผู้หญิงอีสานจะแต่งงานได้ต้องทอผ้าให้เป็นอย่างน้อย ๓ อย่าง ได้แก่ เสื้อดำ ตำแพร ชินไหม” เสื้อดำ คือ เสื้อที่ตัดจากผ้าฝ้ายที่ทอเองแล้วนำไปย้อมคราม ชาวบ้านนิยมสวมใส่เวลาทำงานในไร่นา ตำแพร คือ การทอผ้าแพรเอาไว้ใช้ในโอกาสต่างๆ ผ้าขาวม้าก็จัดอยู่ในประเภทนี้ ชินไหม คือ การทอผ้าไหมเอาไว้ใช้ในโอกาสสำคัญ เช่น งานแต่ง งานบุญ ส่วนมากใช้ในกา “สมมา” ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย ดั้งนั้นผู้หญิงในช่วงวัยสาวจะต้องมีความสามารถในการทำที่นอน หมอน ผ้าห่ม ผ้านวม จึงจะถือว่าสามารถที่จะออกเรือนไปมีครอบครัวได้ ซึ่งก็นับได้ว่ากระบวนการทอผ้า การมัดหมี่ การย้อมผ้าเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของผู้หญิง^{๑๓}

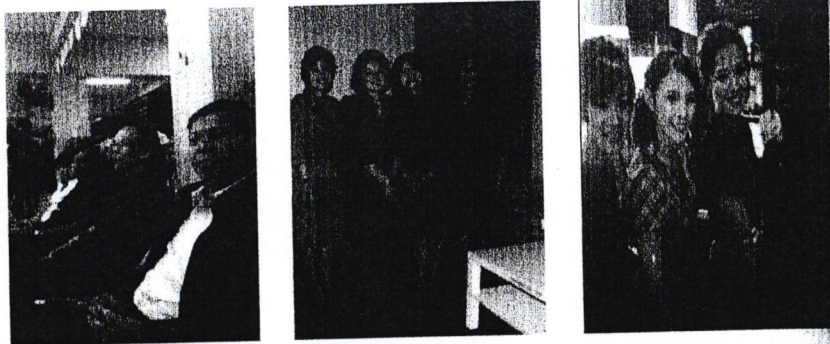
ผ้าในช่วงสำคัญของการเกิด ผ้าที่ใช้ส่วนมากเป็นผ้าอ้อมที่ทำจากผ้าฝ้าย ผ้าขาวม้าหรือผ้าอื่นๆ ที่พอจะหาได้มามัดกับข้อของครีวสำหรับการทำคลอด ผู้หญิงที่จะคลอดจำเป็นจะต้องสวมใส่ผ้าถุงของแม่หรือของแม่สามี เพราะเชื่อว่า จะคลอดลูกสะดวก ผ้าถุงสมัยก่อนมักจะเป็นผ้าย้อมหม้อหรือผ้าย้อมคราม เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้ว ผ้าซิ่นบางส่วนจะถูกฉีกออกมาเพื่อห่อตัวเด็กหรือบางครั้งก็จะฉีกผ้าซิ่นมาเช็ดตัวเด็ก ก่อนที่จะนำเด็กไปทำความสะอาด แล้วนำเด็กมานอนอยู่บนหลังกระดัง หลังจากนั้นก็จะหาผ้าซิ่นย้อมครามผืนอื่นๆ มาหนุนขณะอยู่ไฟ เพราะบางครั้งสุขภาพร่างกายของแม่ที่เพิ่งผ่านการคลอดยังไม่สามารถปรับอุณหภูมิได้ จึงต้องสวมเสื้อผ้าหนาๆ และผ้าฝ้ายย้อมครามก็มีลักษณะพิเศษที่สามารถดูดซับเหงื่อได้ดี อีกทั้งเวลาที่เด็กทารกดูนมแม่ผ้าครามก็ซับน้ำนมได้ดีด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงพบว่าผ้าย้อมครามเกี่ยวข้องกับกระบวนการเกิดอย่างมาก โดยเฉพาะคนที่แม่หรือผู้หญิงที่คลอดลูกใหม่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเรียนรู้กระบวนการทำผ้าชนิดต่างๆ โดยเฉพาะกระบวนการทอ กระบวนการย้อม เพราะผ้าเหล่านี้ต้องนำมาใช้เป็นเครื่องใช้สอยในการเกิด จนถึงกับมีคำกล่าวเกี่ยวกับการทำผ้าของชาวผู้ไทว่า “มิเป็นลิงเป็นลายมิเห้อเอาไฟ” แปลความได้ว่า “ไม่เรียนรู้การทอผ้าและลวดลายของหมี่ก็มิให้มีสามี”

^{๑๓} สุริยา สมุทคุปต์และพัฒนา กิตติอาษา (บรรณาธิการ), ฮีตบ้านคองเมือง : รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน (นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานักค้น สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, ๒๕๓๖), หน้า ๖๙.

อย่างดี แสดงให้เห็นว่าองค์ความรู้เรื่องครามของชาติพันธุ์ผู้ไทใน ๔ จังหวัดที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มิได้หายไป หากแต่ยังปรากฏอยู่ในความทรงจำของคน เพียงแต่ขาดช่วงตอนของการทำผ้าย้อมครามเนื่องมาจากวิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ประกอบกับเวลาที่เร่งรีบของชาวบ้านที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ มากขึ้น จึงทำให้ผ้าย้อมครามลดบทบาทหน้าที่ลงไปโดยปริยาย นอกจากนี้คนสมัยใหม่ไม่นิยมสวมใส่ผ้าย้อมครามซึ่งมีสีน้ำเงินเข้มและสีดำ เนื่องจากผ้าย้อมครามย้อมแล้วจะได้สีและกลิ่นพิเศษ หลายคนไม่ชอบกลิ่นของครามและสีของครามจึงเสี่ยงที่จะสวมใส่เสื้อผ้าที่มีดย้อมจากคราม ยิ่งตอกย้ำให้ผ้าย้อมครามลดบทบาทลงไปอีก จนกระทั่งยุคสมัยหนึ่งที่มีคนหันมาให้ความสนใจครามและผ้าย้อมคราม ทำให้ครามกลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งและในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ผ้าย้อมครามเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไป มีหลายชุมชนที่ผลิตและนำผ้าย้อมครามออกมาขาย และหน่วยงานภาครัฐหลายแห่งให้การสนับสนุนและส่งเสริมการผลิตผ้าย้อมคราม โดยเฉพาะจังหวัดสกลนคร ที่ได้สนับสนุนให้มีการสวมใส่ผ้าย้อมคราม จนเป็นเอกลักษณ์ทุกๆ วันศุกร์เจ้าหน้าที่หรือข้าราชการจะสวมใส่ผ้าครามในการปฏิบัติงาน รวมถึงโรงเรียนก็สนับสนุนให้นักเรียนสวมใส่ผ้าครามด้วย เพื่อเป็นการสนับสนุนให้ชาวบ้านที่ผลิตผ้าครามสามารถดำรงอยู่ได้

ภาพที่ ๖ รูปแบบและลวดลายผ้าย้อมครามที่กำลังได้รับความนิยม

แหล่งผลิตผ้าครามในจังหวัดสกลนครมีหลายหมู่บ้าน เช่น ชาวผู้ไทในอำเภอพรรณานิคม ได้แก่ บ้านดอนกอย บ้านหนองครอง บ้านโนนเรือ-ต่อเรือ บ้านนาดี ชาวกะเลิงในอำเภอกุดบาก ได้แก่ บ้านกุดแอด อุนตง เขิงตอย หนองสะโน และชาวไชยในอำเภออากาศอำนวย ได้แก่ บ้านบะหว้า บ้านถ้ำเต่า และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในอำเภอสว่างแดนดิน ได้แก่ บ้านพันนา ไม่เฉพาะแต่ชาวผู้ไทเท่านั้น จึงเป็นข้อสันนิษฐานว่าภูมิปัญญาการย้อมผ้าครามน่าจะเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดมาอย่างแพร่หลาย ไม่จำกัดอยู่เฉพาะชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากแต่กลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทน่าจะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่รื้อฟื้นกระบวนการย้อมครามขึ้นมาก่อนกลุ่มอื่นๆ และทำให้เป็นที่ยอมรับ ทำให้ภูมิปัญญาดังกล่าวมีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐหลายแห่ง เช่น พัฒนาการจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด รวมถึงหน่วยงานราชการอีกหลายแห่ง จนทำให้ผ้าครามเป็นที่รับรู้ของคนจังหวัดสกลนครและจังหวัดอื่นๆ

สังคมและวัฒนธรรมกับผ้าย้อมคราม

นอกจากผ้าจะมีความสำคัญในฐานะเครื่องนุ่งห่มแล้ว มนุษย์ยังใช้ผ้าเป็นเครื่องแบ่งแยกเพศและหน้าที่ของมนุษย์อีกด้วย โดยเฉพาะในวัฒนธรรมของชาวภูษาคเนย์ที่รับรู้ถึงวัฒนธรรมเรื่องการดักทอว่าเป็นงานของผู้หญิง ผู้ชายจะต้องจักสาน เช่นเดียวกับที่บรรทัดฐานทางสังคมที่ตั้งไว้ว่า ผู้ชายคนใดที่ไม่ผ่านการบวชเรียนก็ยังไม่นับว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ เช่นเดียวกันกับผู้หญิงคนใดที่ยังไม่รู้จักการปั่นฝ้ายทอผ้าก็ยังไม่สมควรที่จะมีครอบครัว มโนทัศน์ดังกล่าวไม่ได้ปรากฏแต่ในเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ใดกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น หากแต่เป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวาง

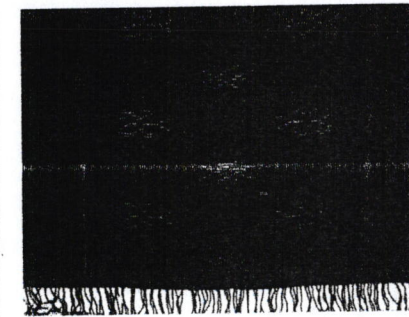
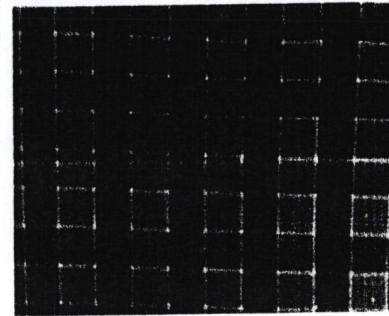
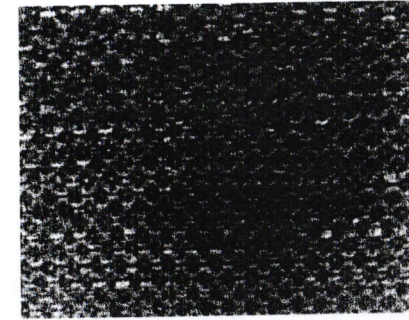
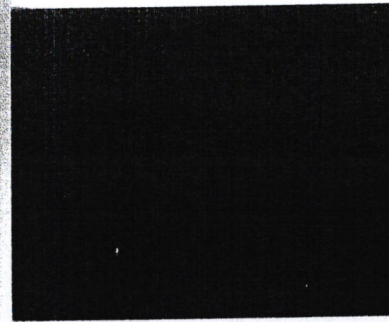
ผ้าย้อมครามกับประเพณีการเกิด

สมัยก่อนชาวผู้ไทเมื่อคลอดลูกก็จะอยู่ไฟที่บ้าน แต่ปัจจุบันนิยมคลอดลูกที่โรงพยาบาลและกลับมาพักฟื้นที่บ้าน การอยู่ไฟก็มีอยู่บ้างแต่ไม่แพร่หลายเหมือนสมัยก่อน เนื่องจากเงื่อนไขของเวลา การคลอดโดยใช้หมอตำยาจะมีจะเป็นผู้หาผ้าขาวม้ามาผูกกับข้อโยงลงมาเพื่อให้ภรรยาจับหรือถ่วงน้ำหนักขณะคลอด เมื่อเด็กคลอดออกมาแล้วก็จะใช้ผ้ามาห่อหุ้มร่างกายแล้วนำไปวางในกระด้ง หลังจากการอยู่ไฟแล้วก็จะมีการสูบน้ำนมแม่และเด็กเพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข เรณู เหมือนจันทร์เชย กล่าวว่

(ม้วนเป็นก้อนๆ) นำเอาไปหมักในหม้อ (ไห) ขนาดกลางประมาณ ๒-๓ คิน เมื่อได้สีเขียวอ่อนๆ แยกเอากากที่ปั่นเอาเศษต่างๆ ออกแล้วนำมาผสมกับปูนขาว ใช้ไม้คนในสมัยก่อนจะใช้มือกวานให้เนื้อครามกับปูนขาวให้เข้ากันประมาณ ๓-๕ วันจนครามตกตะกอนคล้ายเลนจะได้เนื้อครามสีน้ำเงินเข้ม กรองเอาเนื้อครามเอาไว้ก่อนนำไปก่อกม้อ (ก่อนย้อม) เวลาจะนำไปย้อมจะต้องเอาไปผสมกับดั่ง (น้ำต่าง) ซึ่งดั่งจะได้อาจจากการเผาากบกล้วย ต้นกล้วย มะเฟือง ไม้ส้มขี้ม่อน ต้นมะละกอแล้วกรองเอาน้ำขี้เถ้ามาผสมกับก้อนครามปล่อยให้จนส่วนผสมต่างๆ ลงตัว แล้วนำเอาฝ้ายที่ต้องการย้อมลงไปแช่หรือหมักไว้ การย้อมครั้งแรกจะได้สีฟ้า ดั่งนั้นจึงต้องย้อมซ้ำจนกว่าจะได้สีตามที่ต้องการ สมัยก่อนการย้อมผ้าครามก็เพื่อให้ผ้าฝ้ายสีขาวเป็นสีดำเหมาะสำหรับการใส่ทำไร่ ทำนา

การย้อมผ้าด้วยครามจึงกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ชาวผู้ไทก็เป็นอีกหนึ่งกลุ่มชนที่มีความโดดเด่นในเรื่องการปลูกฝ้ายและนำฝ้ายมาย้อมกับครามจนได้สีน้ำเงินเข้มหรือสีดำกลายเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สั่งสมมาจากบรรพบุรุษและถ่ายทอดด้วยวิธีการทางมุขปาฐะที่สำคัญที่ช่วยสร้างคุณค่าให้กับฝ้ายจนสามารถก่อเกิดรายได้ส่งผลต่อเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมต่อชุมชนของชาวผู้ไทหลายแห่ง เช่น บ้านโนนเรือ บ้านนาดี บ้านดอนกอย บ้านหนองครอง บ้านโนนพอก อำเภอพรรณานิคม ซึ่งเป็นหมู่บ้านผลิตฝ้ายย้อมครามส่งออกสู่ตลาดในประเทศและต่างประเทศจนกลายเป็นวิสาหกิจชุมชนขนาดเล็ก ขนาดกลางที่ช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้จนเจือครอบครัว โดยมีพื้นฐานมาจากภูมิปัญญาของบรรพชน

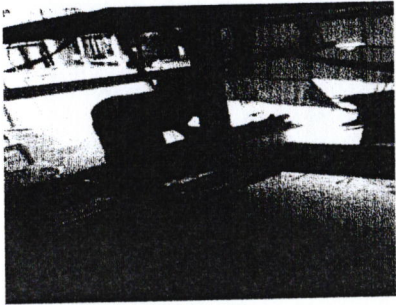
ภาพที่ ๕ รูปแบบและลวดลายฝ้ายย้อมครามที่กำลังได้รับความนิยม

ชาวผู้ไทในประเทศไทยที่อาศัยอยู่ในจังหวัดต่างๆ ได้แก่ สกลนคร กาฬสินธุ์ นครพนมและมุกดาหาร ต่างก็มียอดความรู้เรื่องครามและผ้าครามทั้งสิ้น โดยให้ข้อมูลที่ค่อนข้างตรงกันอย่างหนึ่งว่า “คราม” เป็นพืชล้มลุก ปลูกได้ง่าย โดยมักปลูกในเดือน ๖ สามารถเก็บได้ในระยะเวลา ๓ เดือน โดยนำใบและลำต้นส่วนบนมาหมักในโอ่งหรือหม้อดิน จากการสอบถามผู้ให้ข้อมูลตั้งแต่อายุ ๔๕ ปีขึ้นไปพบว่า รู้จักคราม รู้จักกรรมวิธีการทำครามและการย้อมคราม โดยให้คำตอบว่าเคยพบและเคยเห็นแม่ ยาย ย่า (แม่สามี) ทำมาก่อน แต่ไม่เคยลงมือทำ หากสัมผัสงานก็จะเลิกเกี่ยวกับการทำฝ้ายย้อมครามก็จะบอกได้เพียงบางส่วนเท่านั้น ไม่สามารถลำดับหรือเรียบเรียงกระบวนการทำครามได้ตั้งแต่ต้นจนจบ

ข้อมูลเรื่องวิธีการทำครามและการย้อมครามส่วนมากผู้หญิงที่มีอายุมากกว่า ๕๐ ปีขึ้นไป สามารถบอกวิธีการปลูกฝ้าย การทอผ้าและการมัดย้อมผ้าครามได้

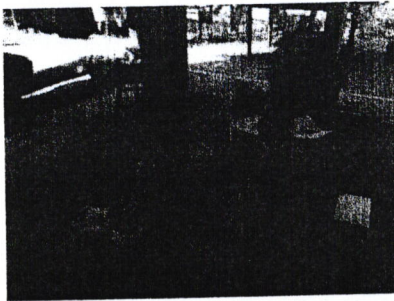
เช่นเดียวกันถ้าผู้ชายคนใดยังसानตะกร้าหรือหว่านแหไม่เป็นก็ยังไม่ควรที่จะมีเมีย” สอดคล้องกับยศ สันตสมบัติ ที่กล่าวว่า การแบ่งแยกงานตามเพศในสังคมเกษตรกรรม ภาระรับผิดชอบส่วนมากจึงตกอยู่ที่ผู้หญิง เช่น ทำไร่ ทำนา เก็บเกี่ยวพืชผล หุงหาอาหาร ดูแลบ้าน เลี้ยงลูก ฯลฯ จึงถูกขนานนามว่าเป็นแม่บ้านแม่เรือน^{๑๑}

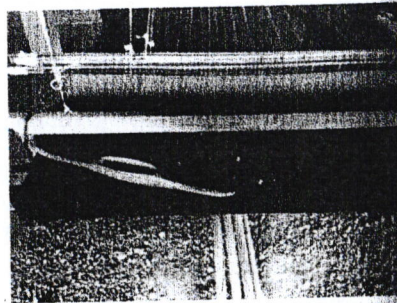
ภาพที่ ๑ คุณยายปอน โคตรพรหม ผู้เป็น ยิ่งกว่าครูภูมิปัญญาผ้าย้อม คราม

ภาพที่ ๒ คุณยายเหนื่อ ะดิศิริศักดิ์ (ศรีสุทัศน์) กำลังเขียนฝ้าย สำหรับการทอผ้าคราม

ภาพที่ ๓ อุปกรณ์การย้อมคราม ซึ่งในปัจจุบันเปลี่ยนจากหม้อดินเป็น ถังพลาสติก

ภาพที่ ๔ อุปกรณ์การทอผ้าประกอบด้วย กี่ ฝืม กระสวย หลอดด้าย ฯลฯ

^{๑๑} ยศ สันตสมบัติ, มนุษย์กับวัฒนธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๙.

วัฒนธรรมการถักทอที่ได้กล่าวก็ได้สืบทอดมาถึงรุ่นลูกหลาน การนำพืชต่างๆ มาย้อมเพื่อให้สีเพื่อใช้ย้อมผ้าจึงเป็นสิ่งที่ถูกสอนกันมาโดยวัฒนธรรมมุขปาฐะ จากอดีตอันยาวนาน ชาวผู้ไทรู้จักครามเช่นเดียวกับที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ รู้จักว่าคราม เป็นพืชชนิดหนึ่ง มีใบขนาดเล็ก จึงนิยมนำกิ่งครามรวมถึงใบมาแช่น้ำเพื่อหมักเอาน้ำคราม แล้วนำเนื้อครามที่เกิดจากการตกตะกอนนำมาเป็นก้อนครามหรือเนื้อคราม แล้วนำมาย้อมผ้า เนื้อครามที่ได้จะเป็นสีน้ำเงินเข้มเรียกว่าสีคราม กรรมวิธีการทำน้ำครามมีความซับซ้อน หากทำไม่ถูกขั้นตอน ครามจะไม่ให้สีเรียกว่า “ตาย” น้ำสีที่ยังไม่สมบูรณ์จะเห็นเป็นสีเขียวเข้ม เมื่อทำปฏิกิริยากับอากาศสีจะเข้มขึ้นจนเป็นสีน้ำเงินเข้มในที่สุด

ชาวผู้ไทเรียกสีครามว่าสีนิล ชาวอีสานทั่วไปนิยมนำไปย้อมผ้า และมัดเป็นลายเรียกว่า “ผ้าย้อมคราม” แหล่งผลิตผ้าทอมือย้อมครามที่มีคุณภาพมากที่สุดแห่งหนึ่งของเอเชียคือจังหวัดสกลนครเนื่องจากเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการรื้อฟื้นและถ่ายทอดให้กับชนผู้ไทรุ่นหลัง จนทำให้เกิดการรับรู้เรื่องครามและผ้าย้อมครามอย่างแพร่หลายอีกครั้งหนึ่ง บุญยงค์ เกศเทศ กล่าวถึงภูมิปัญญาการผลิตเครื่องนุ่งห่มไว้ว่า วิธีการสืบทอดให้ตกกรรมสิทธิ์ทั้งการทอมือและการใช้เครื่องจักรรวมถึงการเลือกคันหาสีธรรมชาติจากป่าวัฒนธรรมซึ่งอยู่แวดล้อมใกล้ตัวที่สุด ไม่ว่าจะเปลี่ยน ใบ แก่น ตลอดจนผลได้นำมาปรับเปลี่ยนใช้อย่างรู้คุณค่าว่าสีน้ำเงินได้จากต้นคราม แต่เนื่องจากกรรมวิธีในการย้อมยุ่งยาก ขาดแคลนวัตถุดิบ กอปรกับสื่เคมีที่มีจำหน่ายอยู่ตามท้องตลาดทำให้ความต้องการในการใช้สีธรรมชาติลดน้อยลง แม้ว่าว่าคุณภาพดีก็ตาม^{๑๒}

การปลูกครามเพื่อนำมาย้อมผ้าจะต้องหว่านเมล็ดครามก่อน และครามมี ๒ ชนิด คือ ชนิดฝักตรงและฝักงอ ฝักตรงจะมีเมล็ดที่สีเหลืองอ่อนๆ คล้ายกับสีของเมล็ดงา แต่เล็กกว่า ส่วนฝักงอจะเป็นเมล็ดสีดำ ช่วงเวลาของการหว่านครามคือช่วงฤดูฝน จากนั้นประมาณ ๓-๔ เดือนเมื่อต้นครามแก่จัดพอที่จะเก็บเกี่ยวได้ ก็จะเกี่ยวครามโดยเอาลำต้น กิ่งและใบมาฉีก ชาวอีสานและชาวผู้ไทเรียกว่าเอามาถือ

^{๑๒} บุญยงค์ เกศเทศ, ภูมินิเวศสร้างค่า ภูมิปัญญาสร้างคน (มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๐), หน้า ๖๙.

หรือน้ำเงินอมฟ้า ส่วนครามฝักตรงจะให้สีน้ำเงินอมม่วง^๖

มีข้อเสนอสนับสนุนว่าครามเป็นพืชที่มีต้นกำเนิดในประเทศอินเดียมาตั้งแต่ศตวรรษที่ ๔ โดยเวนิส มาร์โคโโปโลกล่าวถึงอุตสาหกรรมสีครามอินเดียในช่วงศตวรรษที่ ๑๑ ว่าพ่อค้าชาวอาหรับได้นำสีครามซึ่งเป็นพืชพื้นเมืองของพวกเขาข้อมให้ได้สีฟ้าพืชสีครามปรากฏตามส่วนต่างๆ ของโลก เช่น จากตะวันออกและภาคใต้ของแอฟริกาจากอเมริกาเขตร้อน และในเอเชีย การใช้สีข้อมจากพืชเริ่มต้นในประเทศอินเดียเมื่อประมาณสองพันปีก่อนคริสต์ศักราชบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุบริเวณรัฐเกรละ และเริ่มเพาะปลูกครามมากขึ้นในศตวรรษที่ ๑๖ ในประเทศอินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือของอินเดียและครามยังถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวางในเอเชียใต้และมีการซื้อขายกับประเทศอื่นๆ โดยนำไปสร้างลวดลายผ้าที่สวยงามและภาพวาด นอกจากนี้ยังพบว่ามีการใช้ราก, ลำต้นและใบของครามมาใช้ในทางการแพทย์เป็นเวลาหลายศตวรรษ^๗

เรื่องราวเกี่ยวกับครามในประเทศไทยมีหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุด ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในศิลาจารึกวัดช้างล้อม (หลักที่ ๑๐๖) สมัยพญาลิไท ด้านที่ ๒ เนื้อความในจารึกกล่าวว่า

เจ้าพนมโสไตออกบวช ได้สร้างพิหารประดิษฐานพระพุทธรูปสร้างหอพระไตรปิฎก ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ สร้างพระภุม ปรากฏในบรรพตที่ ๑๖ - ๑๗ ซึ่งพรรณนาสีของพระธาตุว่ามีสีใสงามดังผลึกแก้วเขียวเหมือนสีของคราม ความว่า "...ใสงามดังผลึกรัตนแก้วเขียว ในกลางดั่งผ้าอันท่านชูปคราม..."^๘

โคลงประพาสนิราศธารโศก พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร (เจ้าฟ้ากุ้ง) ที่กล่าวเปรียบเทียบต้นครามกับผ้าแพรพรรณของนางอันเป็นที่รัก ความว่า

^๖ อุนรัตัน สายทอง, โหมย้อมครามธรรมชาติ ใน วารสารวิทยาศาสตร์ มข. (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒๔ - ๔๒๕.

^๗ http://www.kew.org/plant_cultures/plants/indigo_traditional_medicine.html

^๘ ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔ (พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓), หน้า ๑๒๔.

ต้นครามที่คิดผ้า	สีฟ้าอ่อนอรเคยทรง
เตรียมคิดติดขลิบวง	เวียนรอบหน้าอำครุยทองฯ
ต้นครามนีกผ้าเจ้า	บรรจง
สีฟ้าอ่อนอรทรง	เลิศฟ้า
เตรียมพิศติดขลิบวง	เวียนรอบ
นางประดิษฐ์ติดหน้า	อำพันครุยทอง ^๙

สมัยต่อมาที่มีการกล่าวถึงผ้าครามในลักษณะเครื่องนุ่งห่มคือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปรากฏใน "ประณม ก กา" แบบหัดอ่านของพระเทพโมลีและพระอมรวิสุทธิขิต (เกิด) ที่กล่าวถึงเครื่องนุ่งห่มจากผ้าคราม ความว่า

"เรื่องความนี้ในนามกม ชื่อว่ายาม นำนมน้ำต้มส้มมะขาม ขุนนางหนุ่มๆ นุ่งปมดุงงาม ห่มผ้าข้อมคราม ไปถามข้อความตามธรรมเนียม"^{๑๐}

นอกจากนี้ ยังพบว่ากลุ่มชนชาติไทมีความรู้เรื่องการทอผ้ามาตั้งแต่อดีต ปรากฏชัดเจนในพงศาวดารล้านช้างตอนหนึ่งความว่า

"เมื่อนั้นพระยาแสนหลวงจึงให้เกณฑ์แต่งแลพิศณุกรรมลงมาแต่งแปงแก่เขา แถนแต่งจึงมาแต่ยาม ให้ทำไร่นา ปลูกข้าวปลูกผัก ปลูกลูกไม้หัวมันทั้งมวลอันจักควรกิน เล่าบอกยามอันทอผ้า... ส่วนพิศณุกรรมจึงบอกคุณอันเช่นพรมัดจกเสียม เครื่องเรียกการช่างแก่เขาทั้งมวล เล่าบอกคุณอันทำทุกทอผ้า ยแพรเขมผ้ายไหมทั้งมวล อันควรนุ่งควรกินทั้งมวล"

จากเนื้อหาในพงศาวดารล้านช้างทำให้ทราบว่ากลุ่มชนผู้ไทก็เป็นอีกกลุ่มชนหนึ่งที่มีภูมิปัญญาเรื่องการถักทอมาแต่โบราณกาล แม้จะปรากฏอยู่ในรูปข้อมูลมุขปาฐะก็ตาม แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นวิถีคิดเกี่ยวกับการแบ่งบทบาทหน้าที่ของชายหญิงที่ชัดเจน และยังคงสืบทอดแนวคิดดังกล่าวในรูปแบบคำกล่าวหรือคำบอกเล่ามาจนถึงปัจจุบันว่า "หากผู้หญิงทำทุกหรือทอผ้าไม่เป็น ก็ไม่เหมาะสมและไม่พร้อมที่จะออกเรือน"

^๙ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร, ประวัติดและพระนิพนธ์บทร้อยกรองเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๙๓.

^{๑๐} กรมศิลปากร, ประณม ก กา ประณม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๓), ๔๔.

บทนำ

ชนชาติเกือบทุกแห่งในโลกมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความเป็นมาของการถักทอผ้า เพราะผ้าสามารถบ่งบอกเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีตได้ ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ของผ้ามายาวนาน การทอผ้า นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพชนด้วยการถ่ายทอดผ่านการปฏิบัติของผู้หญิง จึงมีผ้าที่ทอขึ้นใช้ในชีวิตประจำวัน และผ้าที่ใช้ในโอกาสพิเศษและงานพิธีต่างๆ จนกลายมาเป็นค่านิยมของผู้หญิงในอดีตที่จะชื่นชมและยกย่องผู้หญิงที่ทอผ้าเก่ง

ผ้าจึงเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในฐานะเป็นปัจจัยสี่ นอกจากการใช้เพื่อห่อหุ้มปกป้องร่างกายจากสภาพอากาศและธรรมชาติหรือความอูจาดแล้ว มนุษย์ก็มักจะใช้ผ้าเป็นเครื่องบ่งชี้ทางสังคมและวัฒนธรรมของตนเองด้วย บางสังคมใช้ผ้าเป็นเครื่องแสดงชนชั้นและสถานภาพของบุคคลบางสังคมใช้ผ้าเป็นเครื่องกำหนดบทบาทหน้าที่ทางสังคม และบางสังคมผ้าถูกทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมเฉกเช่นผ้าย้อมครามที่มีบทบาทหน้าที่มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หากแต่ปัจจุบันถูกกระแสโลกาภิวัตน์เป็นตัวกำหนดปัจจัยพลวัตของผ้าย้อมคราม ว่ามีต้นทางเป็นอย่างไร ดำรงอยู่อย่างไรในปัจจุบัน

ผ้าทอพื้นบ้าน โดยทั่วไปมีอยู่สองลักษณะคือ ผ้าพื้น และผ้าลาย ผ้าพื้นได้แก่ ผ้าที่ทอเป็นสีพื้นธรรมดา ไม่มีลวดลาย ใช้สีตามความนิยม สมัยก่อนสีที่นิยมทอกัน คือ สีน้ำเงิน สีกรมท่า และสีเทา ส่วนผ้าลายนั้นเป็นผ้าที่มีการประดิษฐ์ลวดลายเพิ่มเติมเพื่อความสวยงาม มีชื่อเรียกเฉพาะตามวิธี เช่น ถ้าใช้ทอ (เป็นลายหรือดอก) เรียกว่า “ผ้ายก” การทอผ้าของคนไทยหลายท้องถิ่นยังคงรักษารูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ไว้อย่างเหนียวแน่น การทอผ้านอกจากเป็นศาสตร์และศิลป์แล้ว ยังหมายความถึงวิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมและพิธีกรรม ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต หากแต่มีการพัฒนาสิ่งต่างๆ ไปตามยุคสมัย ทั้งรูปแบบ การย้อมสี และลวดลาย นอกจากนี้ยังบ่งบอกถึงฐานะทางสังคม ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมประเพณีในสมัยนั้นๆ ได้ด้วย

ผ้าในสังคมและวัฒนธรรมของชาวผู้ไทที่จะกล่าวถึงนี้คือ “ผ้าคราม” หรือ “ผ้าย้อมคราม” ที่นำมาใช้เป็นปฏิบัติการบนเรือนกายที่เกี่ยวข้องกับการโอบ รัด มัด

ผูกในวิถีชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย ผ้าย้อมครามจึงเป็นภาพแทนของผ้าอื่นๆ ที่จะช่วยอธิบายปรากฏการณ์ของผ้าในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวผู้ไทได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังจะทำให้มองเห็นพลวัตของผ้าย้อมครามในปัจจุบันที่ถูกกำหนดโดยกระแสโลกาภิวัตน์ ที่ทำให้บทบาทหน้าที่ที่เคยเป็นมาในอดีตของผ้าย้อมครามเปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งกระบวนการสร้างวัฒนธรรมให้กลายเป็นสินค้าก็มีผลโดยตรงที่ทำให้ผ้าย้อมครามกลายเป็นสินค้าที่มีความต้องการจำนวนมาก และความต้องการที่มีอยู่มากนี้เองที่ส่งผลต่อกระบวนการผลิต เทคนิคหรือกรรมวิธี ลวดลาย ฯลฯ ที่จะรับประกันความเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัวของชาวผู้ไทในจังหวัดสกลนคร

ครามและผ้าย้อมคราม

ครามเป็นพืชตระกูลถั่ว เป็นไม้พุ่มชนิดหนึ่งในสกุล *Indigofera* มีประมาณ ๗๐๐ ชนิดขึ้นทั่วไปในเขตร้อนและกึ่งร้อนในทวีปเอเชียและแอฟริกา วิบูลย์ สีสวรรณ กล่าวไว้ว่า ครามแต่เดิมเป็นสีย้อมที่นำมาจากประเทศอินเดียจึงเรียกสีน้ำเงินเข้มว่า indigo ลำต้นสูงประมาณ ๒ ศอก ในประเทศไทยมี ๒ ชนิด คือ ครามบ้าน กับ ครามป่า ลำต้นและใบสามารถนำมาหมักเพื่อให้ได้เนื้อสี^๔ ส่วนอนุรัตน์ สายทอง ได้กล่าวถึงครามว่า เดิมแล้วครามมีอยู่ทั่วไปเป็นพืชในตระกูล *Indigofera* แหล่งใหญ่กระจายอยู่ทั่วไปในแอฟริกา อินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะชนิด *Indigofera tinctoria* ซึ่งพบมากที่สุด ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ละชนชาติเรียกสีครามแตกต่างกันไป เช่น อินโดนีเซียเรียกตมจาวา (tom java) มาเลเซียเรียกนิลา (nila) ลาวเรียกคาม (khaam) ไทยเรียกคราม (khram) เวียดนามเรียกจาม (cham) กัมพูชาเรียกตรม (trom) และในภาษาสันสกฤตเรียกนิล ในประเทศไทยสกัดสีครามจากต้นครามเป็นหลัก ครามชอบอากาศชื้น แดดรำไร จึงปลูกได้ไม่เพียงพอในเชิงพาณิชย์ โดยกระบวนการสกัดต้องนำไปสดไปแช่น้ำ พันธุ์ครามที่ในไทยนิยมปลูกทั้งสองชนิด คือ ชนิดครามฝักตรง และชนิดครามฝักงอ ครามฝักงอจะให้สีน้ำเงินใส

^๔ วิบูลย์ สีสวรรณ, สารานุกรมผ้า เครื่องถักทอ (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๐), หน้า ๔๘.

สรุปได้ว่าผ้าครามที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวผู้ไทเกี่ยวข้องกับตั้งแต่เกิดจนตาย และผ้าครามเป็นผ้าที่อยู่ในความรับรู้ของชาวบ้านทั้งหญิงและชาย เด็ก ผู้ใหญ่และผู้เฒ่าผู้แก่ เนื่องจากผ้าเข้าไปมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ประเพณีและพิธีกรรม จึงกล่าวได้ว่าผ้ามีความสำคัญและอยู่ในการรับรู้ของชาวผู้ไท ตั้งแต่เกิดจนตาย ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิม ในสมัยก่อนไม่ได้ใช้ผ้าในการวัดฐานะทางสังคม และไม่ได้ใช้ผ้าเป็นเครื่องมือของการค้าขาย หากแต่เป็นสินน้ำใจ และเครื่องไหว้เครื่องแสดงความเคารพต่อญาติผู้ใหญ่ในประเพณีและพิธีกรรม จึงนับว่าผ้ามีบทบาทและคุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าคุณค่าทางเศรษฐกิจ

การรื้อฟื้นผ้าย้อมคราม : ทำผ้าครามให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๓ มีการขยายสาขาธรรูปโภคด้านการคมนาคมขนส่ง จากกรุงเทพฯ ถึงนครราชสีมาจนถึงขอนแก่น รวมถึงเส้นทางรถยนต์และไปรษณีย์โทรเลขเริ่มขึ้นในอีสานประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๑ จึงส่งผลให้ภาคอีสานมีสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐ มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอีสานให้เป็นแบบทุนนิยมอย่างเห็นได้ชัดเจน มีการขยายตัวของทุนนิยมโดยเฉพาะการอพยพและเพิ่มขึ้นของประชากรชาวจีนที่มีอิทธิพลด้านการค้าขายประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ส่งเสริมการผลิตพืชพาณิชย์เพื่อส่งออกซึ่งปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดพืชเศรษฐกิจเช่น ฝ้าย ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง ปอ ฯลฯ ซึ่งกลายเป็นการผลิตที่สำคัญในระยะเวลาต่อมา

การสร้างความสำเร็จขั้นพื้นฐาน การขยายการศึกษาภาคบังคับ ส่งผลให้วิถีการดำเนินชีวิตของชาวอีสานเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตเพื่อการขาย มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากยิ่งขึ้น มีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น และมีการทำลายทรัพยากรป่าไม้มากยิ่งขึ้น เบญจวรรณ นาราสิัจจ์ กล่าวว่า ระบบความคิดและความเชื่อดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเมื่อมีการอพยพแรงงานไปทำงานในเมืองมากขึ้น การเรียนรู้ระบบการศึกษาสมัยใหม่ สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมจึงเปลี่ยนแปลงไป มีความพยายามในการปรับตัวและประยุกต์ภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ หากแต่ความเชื่อมั่นในการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาไม่สอดคล้องไปกับสังคมสมัยใหม่ ทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิม

ถูกมองว่าล้าหลัง และละเลยไม่สืบทอดเป็นประเพณีปฏิบัติเอาไว้^{๖๖}

จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๓๐ จึงมีกระแสการรื้อฟื้นและอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น ทั่วทั้งแพร่หลาย ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างถูกนำมา ทบทวนและส่งเสริมให้เกิดความรู้และความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ยังได้กล่าวถึงระบบการผลิตของชาวนาอีสานว่านอกจากจะปลูกข้าวแล้วยังปลูกพืช อื่นๆ ได้แก่ คราม หมอน ผัก แดง กล้าย อ้อย ยาสูบ ฝ้าย และปอแก้ว ฝ้ายนั้นปลูก มากกว่าหมอนเพราะชาวนาใช้ฝ้ายใส่ทำงาน ผ้าไหมใส่เฉพาะเวลามีงานบุญ ฝ้าย ปลูกน้อยลงเมื่อล่วงเข้าปลายทศวรรษ ๒๕๔๐ เพราะมีเสื้อผ้าสำเร็จรูปขาย รวมถึง ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด สีย้อมผ้า จอบ เสียม มีด ยาแผนปัจจุบัน กลายเป็นสินค้าสำคัญ ที่ชาวบ้านต้องการ อีกทั้งมีพ่อค้าชาวจีนนำเข้ามาขาย ทำให้ชาวนาและชาวบ้านส่วนมาก เริ่มมีความต้องการที่จะยกระดับวิธีการดำรงชีวิตให้ทันสมัยด้วย^{๖๗}

ช่วงเวลาหลังปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ผู้หญิงอีสานบางคนก็จำเป็นต้องใช้แรงงานของตนเองเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม หรือไม่ก็ต้องออกไปรับจ้างในไร่ จึงทำให้บางคน ไม่มีโอกาสที่จะทอผ้าได้ นอกจากนี้ยังพบว่ากระบวนการย้อมผ้าครามยุ่งยากและต้อง อาศัยความอดทน เพราะสมัยก่อนย้อมเพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น แต่ปัจจุบันสามารถ ทอเสื้อผ้าอย่างอื่นมาทดแทนได้ จึงหันไปใช้ย้อมใหม่ที่สะดวกกว่า สิมของเก่าที่ต้อง อาศัยความอดทนและระยะเวลา จึงทำให้ผ้าย้อมครามหรือผ้าย้อมหมอนิลสูญหายไป

ช่วงเวลาดังกล่าวก็เกิดคำถามว่าผ้าครามหรือผ้าย้อมหมอนิลหายไป มีปัจจัย หลายประการ พอจะกล่าวถึงได้ดังนี้

- ๑) การปลูกฝ้ายลดลงและหันไปใช้ฝ้ายโรงงาน
- ๒) การนุ่งผ้าชิ้นที่ทำจากฝ้ายแท้ๆ กลายเป็นผ้าที่ไม่ทันสมัย เนื่องจากมีผ้า ที่ทำจากใยสังเคราะห์ที่นุ่มกว่า เบากว่า และมีสีสันต่างๆ มากกว่า จึงทำให้ผ้าย้อมคราม ที่มีอยู่ลดบทบาทความสำคัญลงไป

^{๖๖} เบญจวรรณ นาราสิัจจ์, *ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาอีสาน* (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานา วิทยา, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔.

^{๖๗} ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา, *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย* พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, ๒๕๕๑), ๗๖.

๓) มุมมองที่ว่าผ้าย้อมครามและผ้าย้อมหม้อมีล้นนั้นเป็นผ้าของคนจน ไม่ใช่ผ้าของคนมีระดับ จึงทำให้การสวมใส่ผ้าย้อมครามลดโอกาสในการสวมใส่ลงไป

๔) งานบุญประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ก็ไม่นิยมสวมใส่ ทำให้ผ้าที่เคยมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันตั้งแต่เกิดจนตาย กลายเป็นผ้าที่ต้องเก็บเอาไว้ในบ้าน

๕) กระบวนการทำผ้าย้อมครามมีความยุ่งยาก ซับซ้อน

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้ผู้หญิงหลายคนในหมู่บ้านและภาคอีสานโดยทั่วไป จึงถูกเกณฑ์แรงงานเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโรงงานอุตสาหกรรม ทำให้คนที่ทอผ้าอยู่ที่ใต้ถุนบ้าน เป็นส่วนตกค้างทางวัฒนธรรม และกลายเป็นวัฒนธรรมล้าหลังในที่สุด การทอผ้าจึงกลายเป็นงานของคนแก่ที่อยู่กับบ้าน บางคนทำได้ไม่นานก็เลิกไปเพราะไม่สามารถแบกรับต้นทุนการผลิตที่สูงได้ บางคนทำแล้วเลิกไปเพราะสภาพร่างกายไม่เอื้ออำนวย บางคนถึงกับขายก็ก็มี แล้วก็เก็บอุปกรณ์การทำทอผ้าไว้ที่บ้าน เช่น กระสวย ฝีม ส่วนก็ก็ร้างใช้งานไม่ได้

ในช่วงเวลาของการหายไปของผ้าครามเป็นช่วงเวลาที่ย่างก้าวของชาวยุโรปของภาคอีสานหลังไหลเข้ากรุงเทพและเมืองใหญ่ต่างๆ เพื่อทำงานหาเงินมาเลี้ยงชีพและปลดหนี้ที่เกิดจากภาคเกษตรกรรม นั่นก็แสดงให้เห็นว่าการถอยหลังของชาวบ้านเริ่มขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมหลังไหลเข้ามา ทำให้เกิดการซื้อขาย ระบบการแลกเปลี่ยนและการเอื้อเพื่อแลกกันในกลุ่มชนได้เลือนหายไป เหลือแต่การซื้อขาย เมื่อซื้อขายสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ก็เอาไปขายต่อ ได้เงินก็นำไปซื้อเครื่องอำนวยความสะดวกต่อไปเป็นทอดๆ ทำให้หนี้สินที่มีพอกพูน บางครอบครัวจำเป็นต้องขายที่ไร่ ที่นาให้กับนายทุน และไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ก็จำเป็นต้องเช่าที่ดินของนายทุนหรือเช่าที่ดินของนายทุน และไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ก็จำเป็นต้องเช่าที่ดินของนายทุนหรือเช่าที่ดินของนายทุน

ชุดใหม่ วัฒนธรรมการผลิต การบริโภคและวัฒนธรรมทางสังคมที่ตามมากับระบบทุนนิยม มักเป็นวัฒนธรรมที่ต้องอาศัยเงินทุนและพื้นความรู้สมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ค่านิยม รวมทั้งความเชื่อมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวอีสานค่อนข้างมาก^{๑๔}

แรงงานหนุ่มสาวที่เคยเป็นความหวังของการสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องเครื่องไม้ เครื่องสาน เครื่องมือต่างๆ ในการจับสัตว์ป่า สัตว์น้ำหยุดชะงักเพราะผันตัวเองเข้ามาในโรงงานอุตสาหกรรม ไม่ได้ใช้ภูมิปัญญาที่ร่ำเรียนมาจากพ่อ ปู่ ตา ลุง ปล่อยให้เกิดประโยชน์ อีกทั้งไม่มีการสืบทอดไปยังรุ่นลูกหลานของตนเอง เช่นเดียวกันกับภูมิปัญญาการทอผ้าของผู้หญิงที่ไม่ได้ใช้ภูมิปัญญาที่เริ่มเรียนรู้จากการสังเกต การดูและการฝึกปฏิบัติจนตนเองชำนาญจึงเป็นสาเหตุสำคัญของการหายไปของผ้าย้อมครามในที่สุด

แม้ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ เป็นต้นมาจะมีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาเรื่องผ้าย้อมครามก็มักจะได้อำนาจภูมิปัญญาเรื่องผ้าย้อมคราม ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ความทรงจำของผู้คนที่มีอายุมากแล้ว และการกลับไปรื้อฟื้นทำผ้าย้อมครามก็เป็นเรื่องที่มีปัญหา มากอยู่พอสมควร เนื่องจากปัจจุบันต้นทุนการผลิตค่อนข้างสูง และหากทำเพียงลำพังหรือทำขึ้นมาใช้เองก็ไม่คุ้มค่า จากเดิมที่ผ้าย้อมครามถูกผลิตขึ้นมาเพื่อใช้สวมใส่ตอบใจหทัยปัจเจก ใช้สวมใส่ในการทำไร่ ทำนา ปัจจุบันถูกนำมาใช้ในบริบทใหม่ ใช้กับคนกลุ่มใหม่ จากสิ่งที่ผลิตขึ้นในกลุ่มชนท้องถิ่น กลายเป็นสินค้าที่คนเมืองใช้กันอย่างแพร่หลาย ผ้าครามจึงถูกนำไปใช้ในสถานภาพใหม่ที่เรียกว่าเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม

ผ้าครามกับกระแสโลกาภิวัตน์

ผ้าครามหรือผ้าย้อมครามเป็นที่รับรู้ของคนทั่วไปมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นต้นมา เนื่องจากมีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาดังกล่าวขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และสืบเนื่องจากกองทุนหมู่บ้านและการพัฒนากลุ่มสตรีให้มีกิจกรรมพัฒนาและเสริมสร้างบทบาทของสตรี จึงทำให้ชุมชนหลายแห่งได้ก่อตั้งกลุ่มทอผ้าขึ้นมา ผลิตภัณฑผ้าย้อมครามซึ่งเป็น

^{๑๔} ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพรพิไล เลิศวิชา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, ๒๕๕๑), ๑๑๓.

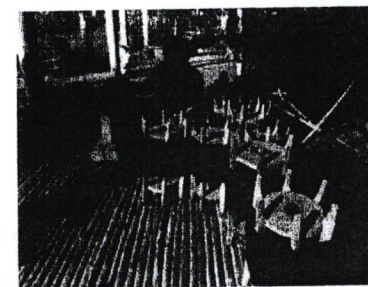
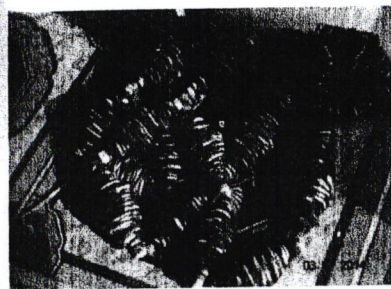

งานหัตถกรรมที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษจึงถูกนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น ผ้ามัดหมี่ (ผ้าถุง) ผ้าลายขัดพื้นฐาน ซึ่งผ้าชนิดนี้ยังสามารถนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ได้หลายชนิด แล้วนำออกมาจำหน่าย ปรากฏว่าได้รับความนิยมกันแพร่หลาย เช่น ผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ ผ้าปูโต๊ะ กระเป๋า ยาม ฯลฯ

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ สำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอพรหมนิคม จังหวัดสกลนคร ได้เข้ามาสนับสนุนองค์ความรู้ปรับปรุงและแนวทางการบริหารจัดการกลุ่มอย่างเป็นทางการ และได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานท้องถิ่น อีกทั้งได้รับงบประมาณ CEO จากผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร โดยได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน จนทำให้ชุมชนหลายแห่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งเรื่องผลิตภัณฑ์ผ้าข้อมคราม เช่น ชุมชนบ้านโนนเรือ-ต่อเรือ ชุมชนบ้านถ้ำเต่า ชุมชนบ้านดอนกอย ชุมชนบ้านอุนดง ชุมชนบ้านกุดแฮด ชาวบ้านสามารถผลิตผ้าข้อมครามออกสู่ตลาด และนำสินค้าทางวัฒนธรรมดังกล่าวไปจัดแสดงในที่ต่างๆ อย่างแพร่หลาย ทำให้ผ้าข้อมครามเป็นที่รับรู้ของประชาชนมากขึ้น คนก็นิยมสวมใส่กันมากขึ้น กลายเป็นที่ต้องการของตลาดมากยิ่งขึ้น

การฟื้นฟูผ้าครั้งแรกก็นำผ้าไปจำหน่ายในที่ต่างๆ ที่เปิดให้จำหน่าย เช่น งานหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ งานออกร้านสินค้าของจังหวัด งานออกร้านของอำเภอ และงาน OTOP ระดับประเทศ โดยนำไปวางจำหน่ายในนามของกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนจากอำเภอและจังหวัด จนทำให้ผ้าครามเริ่มเป็นที่รับรู้ของคนโดยทั่วไป หลังจากนั้นผลิตภัณฑ์ผ้าครามก็เริ่มออกสู่ตลาดอย่างหลากหลายมากขึ้น โดยการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น ผ้าพันคอ ผ้าห่มคลุมไหล่ ปลอกหมอน ที่รองแก้วน้ำ ที่หุ้มกระดาดหิซซู ผ้าปูโต๊ะ ผ้า màn กระเป๋าใส่โทรศัพท์มือถือและพวงกุญแจ ผลิตภัณฑ์เหล่านี้เป็นการแปรรูปตามความต้องการของตลาด

ในอดีตการผลิตผ้าครามมักจะผลิตเป็นผ้าชิ้น ผ้าห่ม ผ้าพื้น ใช้เทคนิคการมัดหมี่ แนวทางดังกล่าวได้ถูกรื้อฟื้นนำกลับมาสร้างสรรค์ใหม่ ให้กลายเป็นสิ่งที่ดึงดูดลูกค้าได้รู้จักและสนใจ เพราะลูกค้าบางกลุ่มมีความต้องการซื้อสินค้าเพราะลวดลายแปลกใหม่ แต่ลูกค้าบางกลุ่มมีความต้องการซื้อสินค้าเนื่องจากลักษณะเฉพาะของผ้าที่แปลกไม่เหมือนใคร แต่บางกลุ่มมีความต้องการซื้อสินค้าผ้าครามจากสีและกลิ่น เนื่องจากผ้าข้อมครามมีกลิ่นพิเศษ และสีที่เป็นเอกลักษณ์

ภาพที่ ๔ อุปกรณ์สำคัญของการทอผ้าถูกนำมาใช้อีกครั้งใหม่

การสร้างสรรครื้อฟื้นผ้าครามขึ้นมาใหม่นี้ส่งผลให้ผ้าครามเป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้น กลุ่มผู้ใช้ผ้าครามไม่ใช่ชาวบ้านอีกต่อไป หากแต่เป็นกลุ่มชนชั้นกลาง มีเงินเดือนและมีกำลังซื้อผ้าคราม เนื่องจากผ้าครามแต่ละผืนมีราคาค่อนข้างสูง ราคาเริ่มต้นที่กำหนดโดยกลไกของตลาดผู้ค้าผ้าครามอยู่ที่ผืนละ ๒๕๐ - ๕๐๐ บาท และแพงสุดเมื่อมีการแปรรูปแล้วทำให้ผ้าครามมีราคาสูงประมาณผืนละ ๑,๒๐๐ - ๑,๕๐๐ บาท บางครั้งอาจมีราคาสูงถึง ๓,๐๐๐ บาท ดังนั้น จึงสังเกตได้ว่าผ้าครามที่นำกลับมารื้อฟื้นใหม่ถูกกระบวนการของกลไกตลาดทำให้เป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและราคาแพง แตกต่างจากผ้าครามแบบดั้งเดิมที่เป็นผ้าของชาวบ้านนำมาสวมใส่ในการทำไร่ ทำนาและใส่ในชีวิตประจำวัน กลุ่มคนที่จะสวมใส่ผ้าครามจึงเป็นกลุ่มผู้มีรสนิยมเฉพาะ

นอกจากนี้ยังพบว่ารัฐหรือองค์กรของรัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการผ้าข้อมคราม ทั้งการสนับสนุน ส่งเสริม และผลักดันให้กลุ่มพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตผ้าคราม และการออกแบบเพื่อทำให้ผ้าครามสามารถเข้าถึงตลาดผู้บริโภคที่กว้างขวางกว่าเดิม ดังนั้นเมื่อมีการให้ความรู้เกี่ยวกับการออกแบบจึงทำให้ผ้าครามมีกลุ่มตลาดที่กว้างขวางมากขึ้น กลุ่มลูกค้าส่วนมากเป็นกลุ่มข้าราชการ พ่อค้า รวมถึงตัวแทนร้านค้าปลีก ผ้าส่วนหนึ่งถูกผลิตขึ้นตามความต้องการของตลาด หากแต่อีกส่วนหนึ่งผลิตขึ้นตามความชอบเฉพาะของลูกค้า กลุ่มผู้มั่งคั่งและกลุ่มผู้ทองจึงมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามจำนวนการสั่งจอง และผ้ามัดหมี่ข้อมครามก็ยังได้รับความนิยมจากผู้สั่งซื้อหรือลูกค้าทั่วไปด้วย

ปัจจุบันพบว่ามีการทำผ้าย้อมครามซึ่งเป็นภูมิปัญญาและเป็นวัฒนธรรมทำให้กลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่ขายได้ การรับรู้สินค้าทางวัฒนธรรมเรื่องผ้าครามไม่ได้เกิดจากชาวบ้าน หากแต่เป็นส่วนส่งเสริมและสนับสนุนจากภาครัฐ เช่น พัฒนาการจังหวัด หอการค้าจังหวัด รวมถึงโรงเรียนและสถาบันการศึกษาที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ครู อาจารย์ รวมถึงนักเรียนได้สวมใส่เสื้อผ้าย้อมคราม ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัด นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐก็สนับสนุนให้สวมใส่เสื้อผ้าย้อมครามทุกวันศุกร์ ทำให้ผ้าครามอยู่ในการรับรู้และความคุ้นเคยของคนทั่วไป จนกลายเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ประจำจังหวัดสกลนครในที่สุด โรงเรียนหลายแห่งได้กำหนดให้นักเรียนสวมใส่เสื้อผ้าพื้นเมืองทุกๆ วันศุกร์ เพื่อส่งเสริมให้ชาวบ้านผู้ทอผ้าย้อมครามมีรายได้ อีกทั้งหน่วยงานราชการก็ยังสนับสนุนให้ข้าราชการและพนักงานได้สวมใส่เสื้อผ้าย้อมครามทั้งในการปฏิบัติหน้าที่และการเดินทางไปประชุมต่างๆ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวก็ช่วยส่งเสริมให้ผ้าย้อมครามเป็นที่รู้จักแพร่หลายมากยิ่งขึ้นอีกทางหนึ่งด้วย

ภาพที่ ๙ การเดินแบบผ้าครามของนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

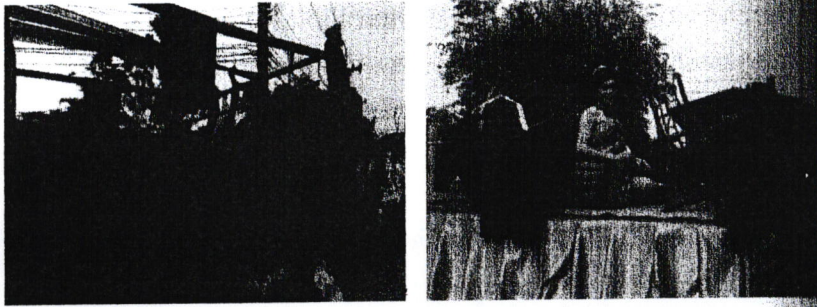
นอกจากนี้ยังมีสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตอีสาน สกลนคร ต่างก็มีส่วนร่วมในการผลักดันและส่งเสริมผ้าย้อมครามในรูปแบบต่างๆ เช่น การส่งเสริมการปลูกคราม การย้อมโดยไม่เจือสีสังเคราะห์ การให้ความรู้เรื่องสีคราม การให้ความรู้เรื่องการมัดย้อม การอบรมเรื่องการออกแบบผลิตภัณฑ์ที่มาจากผ้าย้อมคราม รวมถึงการรวมกลุ่มเพื่อก่อตั้งกลุ่มผู้ทำผ้าย้อมคราม กิจกรรมเหล่านี้เป็นส่วนช่วยผลักดันและส่งเสริมให้ผ้าครามของชาวบ้านเป็นที่รับรู้ของคนภายนอกอย่างแพร่หลายและกว้างขวาง

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตผ้าครามในปัจจุบัน เป็นกระบวนการทำให้เป็นผลิตภัณฑ์และสินค้า เปลี่ยนกลุ่มผู้ใช้จากเดิมเป็นชาวบ้านก็กลายเป็นชาวเมือง จากผ้าครามที่มีราคาค่อนข้างต่ำกลายเป็นผ้าที่ราคาสูง จากการผลิตเพื่อการใช้ก็เปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อการขาย จากการใช้ผ้าย้อมธรรมชาติก็เป็นผ้าโรงงาน จากการผลิตในครัวเรือนกลายเป็นอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลาง จากเดิมที่เคยกำหนดปริมาณการผลิตก็เปลี่ยนเป็นการถูกกำหนดโดยกลไกของตลาดและผู้บริโภคภายนอก สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำให้ผ้าครามกลายเป็นสินค้าเต็มตัว ทำให้กลุ่มชาวบ้านต่างๆ พยายามที่จะผลิตผ้าครามเพื่อความต้องการของตลาด และสอดคล้องกับความต้องการของตลาดผู้บริโภค

ผ้าย้อมครามกับทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการเฝ้าดูปรากฏการณ์ของผ้าย้อมครามพบว่า เมื่อถูกทำให้กลายเป็นสินค้าแล้ว กลุ่มผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านเองในฐานะเจ้าของภูมิปัญญาผ้าครามก็มีทัศนคติกับผ้าครามที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ชาวบ้านส่วนหนึ่งกล่าวว่าผ้าครามที่เขาเคยใช้ไม่เหมาะกับการใช้อีกต่อไป เนื่องจากราคาที่แพงและลวดลายต่างๆ ที่ประยุกต์ขึ้นมา ไม่เหมาะกับการนำไปสวมใส่ เพราะเมื่อก่อนลวดลายที่สวมใส่จะเป็นผ้าพื้น และใส่ได้ในทุกโอกาส ไม่เลือกวัน และไม่ได้นำมาติดตามแบบที่ต้องการ เพราะไม่พื้พิดันเรื่องความงดงาม ดังนั้น ผ้าครามซึ่งเดิมมีเจ้าของเป็นชาวบ้านจึงถูกสร้างมูลค่าเพิ่ม

ภาพที่ ๑๐ ผ้าย้อมครามในชุมชนแห่งงานกีฬาและวันสงกรานต์

ตลาดผ้าย้อมครามในจังหวัดสกลนครกำลังเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่มีกรวยย้อมด้วยครามก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นมัดย้อมด้วยไม้ชนิดอื่นๆ เพื่อหาความแปลกใหม่ให้กับสินค้า เช่น ย้อมด้วยโคลน ย้อมด้วยใบบัว ย้อมด้วยเปลือกไม้ชนิดต่างๆ ย้อมด้วยมูลควาย จนทำให้ครามลดบทบาทลงไป ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นจากการที่กลุ่มผู้ผลิตผ้าครามได้ปะทะสังสรรค์กับโลกภายนอกมากขึ้น ได้พบเห็นกรรมวิธีมากมายที่จะเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ จึงคิดหาแนวประดิษฐ์ที่แปลกใหม่เพื่อให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภค ทำให้เกิดการเบี่ยงเบนความสนใจเรื่องครามไปสู่การย้อมด้วยวัตถุดิบใหม่ แต่ยังคงใช้ชื่อของผ้าย้อมครามเป็นจุดขาย ซึ่งอาจทำให้ผ้าย้อมครามสูญเสียความเป็นเอกลักษณ์ลงไป

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าผ้าครามน่าจะถึงจุดอิ่มตัวเร็วขึ้น คือ ราคาที่กำหนดโดยพ่อค้าคนกลาง ที่มารับซื้อผ้าครามจากชาวบ้านหรือจากกลุ่ม เนื่องจากราคาที่รับซื้อกับราคาขายไม่สัมพันธ์กัน พ่อค้าคนกลางตั้งราคาใหม่โดยฉกฉวยเอาขั้นตอนและกรรมวิธีที่ยุงยากของการทำผ้าย้อมครามไปกำหนดราคาที่สูงเกินไป ดังนั้นชาวบ้านในฐานะที่เป็นเจ้าของผ้าย้อมครามจึงไม่มีโอกาสได้สวมใส่ผ้าครามเหมือนแต่ก่อน โดยพยายามเบี่ยงเบนความเป็นมาของครามในฐานะเดิมว่าครามเป็นผ้าของชาวบ้านตามคำกล่าวที่ว่า “แต่ก่อนผ้าครามเป็นของคนทุกชนชั้นยาก” แต่ปัจจุบันคนทุกชนชั้นยากไม่มีโอกาสได้สวมใส่แล้ว เพราะเป็นผ้าของคนมีเงิน

บทสรุป

การทอผ้านับเป็นการผลิตที่สำคัญในสังคมเกษตรกรรม เนื่องจากสังคมเกษตรกรรมจะมีช่วงเวลาว่างเว้นจากการผลิตทางการเกษตร เวลาว่างนี้ผู้หญิงก็มักจะทอผ้าเพื่อเก็บไว้ใช้ในฤดูกาลถัดไป เช่น ทอผ้าห่ม ทอผ้าทำหมอน ทอผ้าเพื่อทำที่นอน นอกจากจะยังให้เกิดประโยชน์เพื่อใช้สอยแล้ว ยังเป็นประโยชน์ต่อการฝึกงานฝีมือและเตรียมตัวสู่การเป็นแม่เย็บผ้าแม่เรือน ซึ่งผู้หญิงมักถูกประเมินค่าทางสังคมโดยใช้งานฝีมืออย่างการทอผ้าเป็นตัวตัดสิน

ผ้าย้อมครามถูกรื้อฟื้นขึ้นจากประวัติความทรงจำของคนรุ่นแม่ ป้า ย่า ยาย แม้จะไม่สามารถระบุได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นเจ้าของผ้าครามก็ตาม หากแต่ก็เป็นกลุ่มชนแรกๆ ที่รื้อฟื้นผ้าครามและเป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องครามและผ้าครามให้เป็นที่รับรู้อย่างแพร่หลาย อาจกล่าวได้ว่าองค์ความรู้เรื่องผ้าย้อมครามเลื่อนไหลไปตามพลวัตทางสังคมและวัฒนธรรม จากอดีตผ้าย้อมครามทำขึ้นและใช้โดยเฉพาะครัวเรือน เป็นผ้าของชาวไร่ ชาวนาและชาวสวน ใช้นุ่งห่มในชีวิตประจำวัน ช่วงหนึ่งหายไปจากวิถีชีวิตของชาวไร่ชาวนา เนื่องจากวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่แพร่เข้ามา การรับวัฒนธรรมแบบใหม่เบียดขับให้ผ้าครามหมดบทบาทหน้าที่อย่างสิ้นเชิง รวมถึงกระบวนการทอผ้าแบบดั้งเดิมของชาวบ้านก็ถูกทำให้หมดบทบาทหน้าที่ลงไปด้วย

การรื้อฟื้นผ้าย้อมครามเกิดขึ้นเมื่อไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมา แต่การรื้อฟื้นผ้าย้อมครามได้เปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของผ้าคราม เปลี่ยนผู้ใช้ที่เคยเป็นชาวไร่ ชาวนาและชาวสวนเป็นคนเมือง เป็นกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีกำลังทรัพย์และกำลังซื้อ ทำให้ผ้าย้อมครามมามีบทบาทต่อคนในสังคมเมือง เช่น ข้าราชการครู พนักงานของรัฐ นักเรียน การสวมใส่เพื่อตอบสนองความต้องการและปัจจัยพื้นฐานกลายมาเป็นการสวมใส่เพื่อแสดงและบ่งบอกอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และถูกกำหนดด้วยกลไกของภาครัฐที่กลายเป็นต้นทางของการผลิตไปจนถึงปลายทางของการส่งเสริมให้เกิดการใช้ผ้าย้อมครามอย่างแพร่หลาย